

УДК 316.61

DOI <https://doi.org/10.33120/popp-Vol16-Year2024-172>

Кухарук Ольга Юрївна

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
відділу методології психосоціальних

і політико-психологічних досліджень,

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,

м. Київ, Україна.

ORCID ID 0000-0003-1193-0249

kuharuk.o@gmail.com

СОЦІАЛЬНА ЗГУРТОВАНІСТЬ І СОЦІАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ ТА ВЗАЄМОВПЛИВИ В КОНТЕКСТІ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Актуальність. Феномен соціальної згуртованості набуває особливої значущості в умовах війни, оскільки підтримка стійких соціальних зв'язків є критично важливою для єдності суспільства. Війна в Україні породила соціальні, економічні та психологічні виклики, які становлять загрозу для соціальної згуртованості. Особливої актуальності набуває завдання збереження соціальної згуртованості не тільки під час війни, а й у повоєнний період розбудови стійкого суспільства. Важливо дослідити взаємозв'язок соціальної згуртованості і соціальної ідентичності, щоб ефективно прогнозувати соціальну динаміку та створювати програми, які будуть сприяти ефективній міжгруповій взаємодії.

Мета роботи: проаналізувати взаємозв'язок між соціальною згуртованістю і соціальною ідентичністю в умовах війни; визначити, як тривалий травматичний стрес та колективні виклики впливають на формування і прояви різних видів соціальної ідентичності та рівень соціальної згуртованості.

Методологія. Стаття є оглядовою і базується на теоретичних узагальненнях, аналізі джерельної бази та результатах опитування громадської думки і моніторингів.

Результати. Встановлено, що соціальна згуртованість є динамічним явищем і залежить від психологічних чинників, які змінюються під впливом війни. Соціальна ідентичність може бути конструктивною, сприяючи згуртованості в контексті спільної ідентичності, однак в умовах тривалого травматичного стресу та соціальних потрясінь вона зазнає змін, що загострює міжгрупові суперечності і посилює міжгрупову ізоляцію. Підтримка належного рівня соціальної згуртованості потребує порозуміння між різними соціальними групами та розвитку міжгрупової комунікації, гнучких ідентичностей і конструктивних контактів, що ґрунтується на розумінні динаміки соціальної ідентичності.

Перспективи подальших досліджень полягають у проведенні якісних досліджень, які б контекстуалізували соціальну згуртованість і стали фундаментом для напрацювання психологічних засад підтримки суспільної згуртованості.

Ключові слова: соціальна ідентичність; згуртованість; хронічний травматичний стрес; міжгрупова взаємодія.

Olha Yu. Kukharuk

PhD. in Psychology,

Senior Researcher, Institute of Social and Political Psychology,

NAES of Ukraine,

Kyiv, Ukraine.

ORCID ID 0000-0003-1193-0249

kuharuk.o@gmail.com

SOCIAL COHESION AND SOCIAL IDENTITY: INTERRELATIONS AND INTERACTIONS IN THE CONTEXT OF THE WAR IN UKRAINE

Relevance. The phenomenon of social cohesion has become especially significant in wartime conditions, as maintaining stable social bonds is critically important for societal unity. The war in Ukraine has caused social, economic, and psychological challenges that threaten social cohesion. The task of preserving social cohesion is crucial not only during the war but also in the post-war period for building a resilient society. It is essential to examine the relationship between social cohesion and social identity to effectively predict social dynamics and develop programs that will support efficient intergroup interaction.

Objective: To analyze the relationship between social cohesion and social identity in wartime conditions and determine how prolonged traumatic stress and collective challenges affect the formation and manifestation of various types of social identity and the level of social cohesion.

Methodology. This article is a review based on theoretical generalizations, analysis of source materials, and results from public opinion surveys and monitoring.

Results. It was found that social cohesion is dynamic and depends on psychological factors that shift under the influence of war. Social identity can play a constructive role, promoting cohesion through shared identity. However, under prolonged traumatic stress and social upheavals, it undergoes changes that intensify intergroup conflicts and increase intergroup isolation. To maintain social cohesion, mutual understanding between different social groups is essential, along with the development of intergroup communication, flexible identities, and constructive contact, grounded in an understanding of the dynamics of social identity change.

Future research directions include conducting qualitative studies that contextualize social cohesion and establish psychological foundations to support societal cohesion.

Keywords: social identity; cohesion; chronic traumatic stress; intergroup interaction.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Підтримка соціальної згуртованості є одним із головних викликів для країни, що воює. За цим процесом стоять не тільки складні історії людей і груп, суперечності і непорозуміння, а й найвищі прояви людського соціального буття – спільна дія, взаємна підтримка, соціальний розвиток і резильєнтність. На цьому шляху виникає велика кількість різних досвідів, породжених війною, різних контактів, різних взаємодій, які можуть як посилювати, так і послаблювати згуртованість. Прогнозування того, яким буде соціальне тло, і спрямування соціальної взаємодії у конструктивне річище є на сьогодні одним із ключових завдань соціальної психології в Україні.

У соціальній взаємодії людина завжди постає як носій унікальної для неї комбінації ідентичностей – особистісної і соціальної. У кожен момент часу і в кожній новій інтеракції це поєднання повертається тією чи іншою гранню. Кожна з граней ідентичності може бути по-різному значуща, актуальна та виражена для людини. І, звичайно, під час війни соціальна ідентичність набуває особливих вимірів, посилених травматичним досвідом. І це неминуче впливає на те, як відбувається взаємодія і взаєморозуміння між людьми чи групами.

Війна суттєво вплинула на соціальні зв'язки та колективну ідентичність, спричинивши не тільки внутрішні розбіжності та розмежування на основі особистого досвіду, а й змусивши багатьох українців переосмислити свою ідентичність на різних рівнях — від індивідуального до національного.

Напевно, не було ще в сучасній історії України періоду, коли настільки яскраво звучала тема ідентичності, як звучить вона зараз – у часи повномасштабної російсько-української війни після років локального конфлікту на Донбасі. Насамперед це стосується національної ідентичності – “ми українці”. Але не тільки. Звучала і звучить регіональна ідентичність, гендерна ідентичність, рольова, а також специфічна ідентичність, пов'язана з досвідом війни: поранені; люди з ампутаціями; родини захисників; родини, що переживають втрату; люди, що пережили загрозу життю; чоловіки, що уникають мобілізації... Весь досвід, пов'язаний з війною, сформував нові або доповнив наявні ролі ідентичності. І переважна більшість із них є складними і неоднозначними. Очевидно, що в соціальній ідентичності є свої закономірності та характеристики, які проявляються відповідно до зміни

суспільних процесів. Те, ким усвідомлює себе людина під час війни, до яких груп себе відносить, як ставиться до своїх різних групових належностей, багато в чому визначає те, як вона буде взаємодіяти з іншими людьми, а значить, має прямий вплив на те, наскільки згуртованим є суспільство. Зі свого боку згуртованість може впливати на те, які ідентичності будуть проявлені сильніше або слабше, до яких груп людина буде тяжіти, як буде себе ідентифікувати щодо власної групи і щодо аутгруп.

Отже, постає необхідність проаналізувати деякі аспекти того, як пов'язані соціальна згуртованість і соціальна ідентичність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні активно досліджують тему згуртованості – аналізують різноманітні підходи до визначення соціальної згуртованості та пошуку концепту, який найбільш точно можна імплементувати для аналізу української соціальної реальності; вивчають також особливості згуртованості різних соціальних груп – молоді, ВПО, представників різних регіонів, вплив війни на особливості соціальної згуртованості в Україні в різні часові проміжки, а ще проводять численні прикладні дослідження за різними критеріями з участю міжнародних організацій (Бибик, 2023; Довгань, 2024; Осланд, 2022; Сіверс, 2023; Згуртованість: психологічний..., 2023). Загалом, зважаючи на значну актуальність, тема згуртованості широко представлена в українському науковому дискурсі.

Тему ідентичності хоча й вивчають, проте менш активно. Низку публікацій традиційно присвячено загальному аналізу поняття ідентичності та соціальної ідентичності. Досліджують вплив війни та відчуття безпеки на розвиток ідентичності. Зокрема, В. Вінков аналізує вплив війни на зміни ідентичності, трактуючи досвід війни як травматичний, і пропонує кілька варіантів впливу досвідів війни на ідентичність: усеосяжний травматичний досвід, що має тотальні наслідки для ідентичності; частково травматичний досвід, що зачіпає або особистісний, або соціальний компоненти; і адаптивний досвід, коли людина здатна самостійно впоратися з наслідками такого впливу (Вінков, 2023).

Особливий інтерес для дослідників становлять поява і розвиток мілітарної ідентичності українців, типи мілітарної ідентичності (стійка і ситуативна), місце мілітарної ідентичності в “Я-концепції” та її вплив на травматичне зростання. Значну увагу приділяють ключовій ролі соціальної ідентичності як відкритої, системної, відносно завершеної і водночас динамічної, багатоаспектної й різномірної психологічної структури в контексті досягнення і підтримання соціальної солідарності

(Божаківська, 2023; Вінков, 2023; Зливков, 2023; Рубчак, 2021; Чорна, 2020).

Виокремлення нерозв'язаних частин загальної проблеми.

Попри численні дослідження тема взаємозв'язків між згуртованістю і соціальною ідентичністю досі залишається недостатньо вивченою. Ці два соціальні феномени розглядають найчастіше окремо. Найбільш поширений підхід – визначення соціальної ідентичності як ядра соціальної згуртованості, однак, на нашу думку, є сенс розширити межі дослідження за рахунок вивчення механізмів і характеристик соціальної ідентичності, що є ключовими для соціальної згуртованості та загроз для неї, а також фокусування на взаємовпливах між цими двома соціальними феноменами. Соціальна ідентичність є водночас і результатом усвідомлення та переживання соціальної дійсності, і чинником її зміни. Відповідно, як соціальна ідентичність впливає на рівень згуртованості в суспільстві, так і соціальна ситуація впливає на те, як буде проявлятися і змінюватися соціальна взаємодія. Саме цим динамічним взаємозв'язком і буде присвячено наше дослідження.

Мета статті - визначити основні характеристики взаємозв'язків і взаємовпливів соціальної згуртованості та соціальної ідентичності.

Методологія дослідження - аналіз теоретичних джерел та результатів дослідження громадської думки.

Виклад основного матеріалу дослідження. З огляду на мету аналізу варто спочатку визначити власне поняття соціальної згуртованості і ті її характеристики, які будуть ключовими для соціально-психологічного дослідження.

Стратегія Ради Європи щодо соціальної згуртованості базується на чотирьох провідних ідеях: рівень соціальної інклюзивності, рівень розвитку соціального капіталу, готовність співпрацювати задля досягнення спільного добробуту. Визначальну роль у створенні соціального капіталу відіграють міжособистісні стосунки і довіра. Громади з високим рівнем міжособистісної довіри, більшою активністю та залученістю громадян у процеси громадського життя можуть бути більш згуртованими. Спрямованість на спільний добробут – це здатність громадян бути соціально відповідальними та діяти в інтересах всієї громади, співпрацювати і підтримувати інших. У практичному вимірі, особливо в програмах розвитку стійкості чи підтримки згуртованості, наголос роблять саме на прикладних аспектах: розвитку демократії та сприянні громадянській активності й діалогу, доступі до ресурсів, налагодженні комунікацій та інклюзивності вразливих соціальних груп. Відповідно, згуртованість аналізують крізь призму системи управління, гуманітарної ситуації, освіти, політики пам'яті, дотримання

громадянських свобод, особливостей соціальної структури і рівного доступу до ресурсів (Стійкість та згуртованість..., 2023). Схожі підходи демонструють й інші міжнародні організації (Стійкість та згуртованість..., 2023; Міжнародний фонд “Відродження”, 2024; Соціальна згуртованість..., 2024).

Схожий висновок робить і Н. Довгань, аналізуючи стратегії впровадження наукової концепції соціальної згуртованості в політичну площину сучасної Європи. У європейській практиці соціальну згуртованість розглядають переважно в трьох аспектах єднання суспільств: культурно-територіальному, державно-управлінському та соціального капіталу. Елементи вимірів соціальної згуртованості, на думку Н. Довгань (2024), можна класифікувати за характеристикою відносин у суспільстві, характером прояву, сферами діяльності, розташуванням у просторі, характером відносин і взаємодій.

Серед психологічних чинників дослідники виділяють такі: позитивне ставлення (якщо члени групи мають позитивні почуття щодо інших, зв'язки будуть зміцнюватися, і це, більшою чи меншою мірою, сприятиме соціальній згуртованості); почуття причетності (соціальна згуртованість може бути викликана почуттям гордості та причетності до життя в громаді); залученість та співучасть (залученість до життя громади, командна робота, розподіл спільних завдань та ін.) (Децентралізація, 2022). Прикладний підхід є зручним з погляду реалізації прикладних заходів підтримки і розвитку згуртованості, а проте бачимо певну редукцію психологічної суті згуртованості, точніше – її глибинних механізмів. Без урахування цих механізмів планування спільних дій чи розвитку демократії стає формальним і може не досягти очікуваної ефективності. Також більшість підходів не враховують вплив війни на соціальні процеси і динаміку соціальної згуртованості.

Аналізуючи психологічний зміст поняття “соціальна згуртованість”, З. Сіверс концептуалізує соціальну згуртованість як груповий атрибут, який визначається обсягом і силою взаємних позитивних настановлень між людьми в групі; зазначає, що окремі аспекти соціальної згуртованості емпірично пов'язані з моделями соціальної взаємодії та співпраці, і звертає увагу на зв'язок концепцій соціальної згуртованості із психологічними конструкціями стійкості та вразливості. Як психологічні виміри соціальної згуртованості дослідниця виокремлює: соціальне залучення, довіру, відчуття належності та соціальну взаємодію (Сіверс, 2023).

Отже, можливості розвитку соціальної згуртованості визначаються конкретними психологічними механізмами, в основі яких, згідно з О. Кочубейник, лежить якість суспільних стосунків: множина її

різноманітних дефініцій може бути зведена до такого конструкта, як “якість суспільних стосунків”, а перелік компонентів – до довіри, кооперації та ідентичності з наданням вирішальної позиції довірі. На думку дослідниці, довіра є віддзеркаленням історії взаємодій, яка визначає взаємну віру в наміри і поведінку іншої людини (Кочубейник, 2023).

Відповідно, для підтримки згуртованості мають бути сформовані певні умови: знання груп і людей одне про одного, певний предметний та емоційний досвід від інтерацій, на якому буде побудовано прогнозування наступних інтерацій, а відповідно, і вибудована стратегія конструктивних, нейтральних чи деструктивних взаємодій.

У цьому сенсі доволі складно зафіксувати певну точку відліку, з якої варто починати аналіз згуртованості. Наприклад, згуртованість у лютому 2022 року очевидно стала певним продовженням суспільних процесів і настановлень, що розгорталися раніше, а відтак зазнали різкої трансформації в стані екстремальної загрози і потім уже трансформувалися в більш повільній динаміці – від мобілізації до спаду з періодичною мобілізацією як відповіддю на певні нові потрясіння. Така динаміка є не лише відображенням загальної закономірності адаптації суспільства до соціальних змін, а й відображенням динаміки сприймання і впливу травматичних подій на стан психічного здоров'я громадян.

Первинна відповідь на напад Росії на Україну була етапом мобілізації, що був сповнений самоусвідомлення і характеризувався розширенням меж власного образу та присвоєнням собі певних рис, що характеризували українців як народ. Переважно це були дуже загальні позитивні риси, наприклад: незламність, стійкість, єдність, сміливість, мужність. З часом гострий стресовий стан змінився станом, який можна назвати хронічним травматичним стресом (CTS), або хронічною травматичною втомою. Це не є просто сума реакцій на гострі події. Калейдоскоп реакцій– стрес-адаптація-розслаблення (або його відсутність) – новий стрес, а також відчуття постійної фонові небезпеки і звичка жити в ній – спричинюють появу виснаження, втоми, когнітивного спаду та інших загрозливих симптомів (Diamond et al., 2013; Shariga, & Cohen, 2020). Тобто ми більш ефективно реагуємо на гострі ситуації, швидше орієнтуємось, приходимо до тями і повертаємося до щоденних рутин, але водночас платимо високу ціну – фізичну, психічну, світоглядну і навіть соціальну через розрив важливих для нас соціальних зв'язків. CTS описує процес, коли загострення змінюється відносним затишшям, поєднуючи загрозу в минулому, теперішньому і майбутньому, що істотно впливає на психічне здоров'я населення (Green, 2021).

І справді, як свідчать результати численних досліджень, основними проявами хронічного травматичного стресу є не посилення гострих стресових реакцій – навпаки, вони мають тенденцію проявлятися слабше. Хронічний травматичний стрес проявляється в нашому житті через виснаження і відстороненість, лють і відчуття зраженості, а також через страх і безпорадність, погіршення здоров'я, відчуття втрати контролю, складнощі емоційної регуляції, проблеми в стосунках (Goral, 2021). Відповідно, чим більше накопичується хронічна втома і виснажуються ресурси, тим більш хиткою може ставати загальна згуртованість у суспільстві.

Повертаючись до думки про психологічне підґрунтя соціальної згуртованості, нижче, через аналіз соціальної ідентичності, спробуємо відобразити деякі соціальні закономірності цих процесів та запропонувати стратегії підтримки соціальної згуртованості.

Першим ключовим аспектом є те, що найбільш прямий шлях до підтримки згуртованості в суспільстві під кутом зору теорії соціальної ідентичності – це поява і плекання відчуття спільної долі і спільного виклику, а відповідно формування ідентичності, яка визнається як спільна і поділяється більшістю членів групи (shared identity – SI) (Drury, 2012; Turner et al., 1987). Дослідження колективних конфліктів показали, що усвідомлення зовнішньої загрози, яка сприймається як така, що впливає на всіх, може перетворити сукупність розрізнених індивідів у психологічно єдину спільноту. Це також приводить до появи певних соціально-психологічних ефектів солідарності, описаних теорією самокатегоризації. У цьому разі об'єднує не попередня належність до груп, що мають спільні норми, і не особисті зв'язки, а саме відчуття загрози як спільної для всіх долі, що зумовлює появу спільної ідентичності (SI) (Drury, 2012).

З іншого боку, закономірно, що більшість “спільнот лиха” (disaster community) з часом занепадають. Ті, хто постраждав, вичерпують свої матеріальні та психосоціальні ресурси, і знову вириваються попередні соціальні розбіжності. Релевантним прикладом є дослідження, що аналізували соціально-психологічні особливості переживання повеней. Вони показали, що в цих подіях вторинні стресори після катастрофи можуть спричиняти більше проблем, ніж сама катастрофа, оскільки люди намагаються впоратися зі страхуванням, тривалими негараздами та пошкодженням своїх будинків. Як наслідок, потреба в психосоціальній підтримці через спільну соціальну ідентичність може досягти піку якраз тоді, коли контекстуальні можливості, які породили таку ідентичність, тобто спільна доля, якої зазнали під час самої повені, можуть уже зменшитися (Penic et al., 2022). Ці висновки надзвичайно актуальні для

ситуації, у якій уже перебуває українське суспільство, і щодо тих викликів, які ми можемо прогнозувати в майбутньому.

Якщо в якийсь момент починає переважати ідентичність “жертви”, у якій домінує ідея, що “інші ніколи не можуть зрозуміти наших потреб”, можливість формування стосунків підтримки із зовнішніми групами може бути згорнута (Pepic et al., 2022). Група стає більш закритою, і починають формуватися нерезильентні, самостигматизувальні наративи. Отже, соціальні механізми тут нерозривно пов’язані з особистісними характеристиками переживання хронічного стресу.

Через усвідомлення спільної долі і спільного виклику ширша національна ідентичність була ключовою і домінувала над рольовими ідентичностями. Цей процес притаманний етапу соціальної мобілізації. Зазвичай же в суспільстві домінують “вужчі” рольові ідентичності – ті, що пов’язані з повсякденними викликами, меншими, часто референтними, реальними, а не уявними групами. Станом на сьогодні помітна тенденція повернення до домінування таких ідентичностей, особливо з огляду на вплив тривалого стресу, який ускладнює спілкування та зменшує можливості для порозуміння.

В умовах тривалого конфлікту довіра в суспільстві знижується, особливо до аутгруп – осіб або груп, які не належать до найближчого оточення індивіда. Люди схильні об’єднуватися навколо найближчих осіб – членів родини, друзів і колег, що підвищує рівень внутрішньогрупової довіри, але знижує загальний рівень соціальної згуртованості та посилює соціальну дистанцію між різними групами, зокрема між ВПО і місцевим населенням.

За даними опитування соціологічної групи “Рейтинг”, в Україні вже спостерігається суперечність у суспільній свідомості, коли йдеться про ставлення до інших: “відносно позитивний баланс довіри/недовіри до інших загалом формується переважно за рахунок надвисокого рівня довіри до осіб близького кола (найближчі члени сім’ї, родичі). Водночас що стосується незнайомих осіб, осіб іншої національності або тих, котрі мають інші політичні погляди, то рівень недовіри до цих категорій населення є значним”; при цьому дослідники спостерігають “схильність до колективізму, пожертви своїми інтересами заради колективних... у кризових умовах, зокрема під час війни”, а також “високий рівень довіри до благодійних фондів, громадських організацій, який фіксується з 2014 року” (Соціологічна група “Рейтинг”, 2023).

Підтримка соціальної згуртованості має балансувати на межі між широкою спільною ідентичністю, існування якої неможливе на постійній основі, але яка виникає в часи пікових подій, і конструктивною взаємодією та взаємним сприйняттям у межах вужчих ідентичностей.

Це складний суспільний виклик, який посилюється тим, що з початком війни в Україні з'явилися чи помітно збільшилися соціальні групи, а значить, й ідентичності, що виникають через вплив війни: внутрішньо переміщені особи; цивільні, що були мобілізовані до сил оборони; їхні родини; люди, що зазнали втрат війни; люди, що мешкають у регіонах з різною інтенсивністю загроз, тощо. Цей список налічує кілька десятків нових ідентичностей, і майже кожна з них пов'язана з важкими переживаннями, викликами для адаптації, від успішності долання яких завжди залежить ментальний добробут, а іноді (досить часто) фізичне виживання. У таких умовах ці ідентичності можуть ставати домінуючими, а інші групи сприйматися як загроза.

У контексті конфлікту чи відчуття загрози (яке може бути спричинене переживанням травматичного досвіду) один з аспектів ідентичності може ставати більш помітним, слугуючи точкою згуртованості й солідарності групи (Murshed, 2011). Це може працювати і як захист (наприклад, об'єднання проти зовнішнього ворога), але водночас і як спосіб об'єднатися проти іншої групи чи груп усередині суспільства. Чим більший вплив травми, тим більший ризик формування такої соціальної відчуженості. Наприклад, люди з більш вираженими симптомами травми менш схильні взаємодіяти з представниками протилежних груп, часто демонструють вимогу вибачень і недовіру до "іншої сторони" (Biruški et al., 2014).

Не лише в Україні, загалом групи, що пройшли через різні воєнні випробування і труднощі, часто стикаються з викликами в порозумінні та підтримці згуртованості, оскільки особисті і колективні спогади про такі події можуть суттєво впливати на їхнє самовизначення та сприйняття членів своєї і чужої групи (Hogg et al., 2017). Травматичний досвід і постійна реальна загроза можуть призводити до фокусування на домінуючій ідентичності (Murshed, 2011), що зменшує складність соціальної ідентичності, виводячи на перший план одну чи кілька домінуючих (Brewer, 2009). Труднощі у взаємодії різних видів соціальної ідентичності стають ще більшими, коли групи з різним воєнним досвідом змушені налагоджувати контакти, наприклад, у робочих колективах або постконфліктних суспільствах (Ohlott et al., 2004). Протидією тут може бути підсилення і повернення людям відчуття складності їхньої групової належності, нагадування про множинність власних ролей. К. Шмід з колегами виявили, що люди, які сприймають свої соціальні ідентичності як багатовимірні та гнучкі, зазвичай більш позитивно ставляться до членів інших груп (Schmid et al., 2009). Це свідчить про те, що просування розуміння складності соціальної ідентичності може бути цінною стратегією для згладжування упреджень та сприяння

міжгруповій співпраці. Водночас ізоляція в межах однієї групи (наприклад, через власний травматичний досвід чи упередження) може призводити до зростання ворожнечі та конфлікту, оскільки люди стають більш схильними до внутрішньогрупових упереджень (Schmid et al., 2009). І це, мабуть, певний парадокс, адже в стані травми часто спостерігається власне тенденція до ізоляції, якій постійно треба протидіяти. Тобто шансів на те, що процеси посилення згуртованості будуть відбуватися спонтанно, не надто багато. І для того, щоб рівень згуртованості суспільства утримувався на тому рівні, де стає можливою конструктивна міжгрупова взаємодія, потрібно докладати цілеспрямованих усебічних зусиль.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, соціальна ідентичність напряму залежить від того, що відбувається в суспільстві, – це очевидно. І міжгрупова взаємодія осіб, які є носіями різних видів ідентичностей, пов'язаних з війною, у разі спонтанного розвитку часто-густо може призводити до посилення конфліктів. Відповідно, для того щоб посилити згуртованість, потрібно протидіяти цим деструктивним процесам. Найбільш перевіреним способом протидії є всебічний розвиток конструктивних міжгрупових контактів. Їх потрібно реалізовувати на всіх доступних рівнях з урахуванням особливостей соціальних ідентичностей, особливо тих, що виникли як наслідок переживання війни. На загальнодержавному рівні – через конструктивне спілкування, визнання очевидних речей – втоми, стресу, наявності розділеностей і готовності їх визнавати й протидіяти їм, а не замовчувати. Так само пріоритетним є розвиток готовності до конструктивного недискримінаційного спілкування та взаємодії на рівні громад, що передбачає як освітні програми, так і реальні діалогові практики, які базуються на реальних кейсах і викликах, а також підготовку достатньої кількості спеціалістів, готових працювати із цими викликами. Система психологічної підтримки, діалогові ініціативи та програми розвитку соціального капіталу на місцевому і національному рівнях можуть мінімізувати ризики соціальної роз'єднаності. Розуміння соціальної ідентичності як фактору зміцнення соціальної згуртованості в умовах війни має стати стратегічним напрямом соціально-психологічної роботи в Україні.

Список використаних джерел

Бибик, Д., & Савельчук, І. (2023). Соціальна згуртованість молоді в Україні в умовах воєнного стану. *Соціальна робота і освіта*, 10(1), 7–16.

Божаківська, М. О. (2023). *Соціальна ідентичність як основа формування довіри у процесі міжособистісних взаємин*. (Дис. д-ра психол. наук), ЗУНУ,

Тернопіль.

Вінков, В. Ю. (2022). Безпекові аспекти розвитку ідентичності в умовах війни. *Проблеми політичної психології*, 12(26), 138–150.

Децентралізація. (2022, 13 липня). *Соціальна згуртованість. Чому це важливо для громади*. Взято з <https://decentralization.ua/news/15453>.

Довгань, Н. (2024). Соціальна згуртованість суспільства: теорія і практика. *Проблеми політичної психології*, 15 (29), 30–49.

Згуртованість: психологічний та соціологічний виміри інтерпретації, Матеріали фахової дискусії 05.06.2023 р. (2023). (Упоряд. В. М. Духневич). Київ: ІСПП НАПН України. Взято з http://psy-lpr.at.ua/Materials/2023/2023-fakhova_diskusija-zgurtovanist.pdf.

Зливков, В. Л., & Лукомська, С. О. (2023). Соціальна та особистісна мілітарна ідентичність українців в умовах війни. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія “Психологічні науки”*, (3), 28–34.

Кочубейник, О. М. (2023). Соціальна згуртованість і довіра: перевірка на міцність в умовах війни. У *Національно-визвольний формат ціннісної трансформації*, Збірник матеріалів конференції (с. 67–70). Львів: Національний університет “Львівська політехніка”.

Міжнародний фонд “Відродження”. (2024, 9 вересня). *Соціальна згуртованість – наш імунітет до загрози: у Києві представили дослідження згуртованості в українських громадах*. Взято з <https://www.irf.ua/soczialna-zgurtovanist-nash-imunitet-do-zagrozy-u-kyjevi-predstavly-doslidzhennya-zgurtovanosti-v-ukrayinskyh-gromadah/>

Палагнюк, О. (2022). Ідентичність як сутнісне ядро соціальної солідарності. *Наукові перспективи*, 2(20). [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-2\(20\)-463-483](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-2(20)-463-483)

Рубчак, М. В. (2021). Сутність і типологія ідентичності територіальної громади. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*, (3), 71–77.

Сіверс, З. (2023). Аналіз теоретичних досліджень соціальної згуртованості в зарубіжних наукових джерелах. *Проблеми політичної психології*, 14(28), 36–61. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol14-Year2023-139>

Соціальна згуртованість в Україні: Ч. 2. Оцінювання горизонтальних відносин за допомогою індексу RESCORE (2024).

Соціологічна група “Рейтинг”. (2023, 1 грудня). *Двадцять п'ять загальнонаціональне опитування: сприйняття загроз на зиму 2023-2024*. Взято з <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dvadcyat-piyate-zagalnonacionalne-opituvannya-spriynyattazagroz-na-zimu-2023-2024.html>.

Український незалежний центр політичних досліджень. (2023). *Смійкість та згуртованість українського суспільства під час війни. Періодичний звіт на основі моніторингових матеріалів з обраних регіонів України*. Вип. 5. Січень-лютий 2023 року. Київ. Взято з https://drive.google.com/file/d/1y3hOPE0VcJfL4PtVuX-djUV_GXEKrdI/view

Чорна, Л. (2020). Міф як засіб формування квазінової соціальної

ідентичності. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 45 (48), 36–49. [https://doi.org/10.33120/ssj.vi45\(48\).140](https://doi.org/10.33120/ssj.vi45(48).140)

Biruški, D., Ajduković, D., & Stanić, A. (2014). When the world collapses: changed worldview and social reconstruction in a traumatized community. *European Journal of Psychotraumatology*, 5(1). <https://doi.org/10.3402/ejpt.v5.24098>

Diamond, G. M., Lipsitz, J. D., & Hoffman, Y. (2013). Nonpathological response to ongoing traumatic stress. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 19, 100–111. <http://dx.doi.org/10.1037/a0032486>

Drury, J. (2012). Collective resilience in mass emergencies and disasters: A social identity model. In J. Jetten, C. Haslam, & S. Haslam (Eds.), *The social cure: Identity, health, and well-being* (pp. 195–215). Hove: Psychology Press.

Drury, J., Cocking, C., & Reicher, S. (2009). The Nature of Collective Resilience: Survivor Reactions to the 2005 London Bombings. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 27, 66–95.

Goral, A., Feder-Bubis, P., Lahad, M., Galea, S., O'Rourke, N., & Aharonson-Daniel, L. (2021). Development and validation of the Continuous Traumatic Stress Response scale (CTSR) among adults exposed to ongoing security threats. *PLoS ONE*, 16(5), e0251724. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0251724>

Guidance on Recovery and Resilience Plans in the context of REPowerEU. (2022). Retrieved from https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/recovery-coronavirus/recovery-and-resilience-facility_en

Hogg, M. A., Abrams, D., & Brewer, M. B. (2017). Social identity: The role of self in group processes and intergroup relations. *Group Processes & Intergroup Relations*, 20(5), 570–581.

Miller, K., Brewer, M., & Ar buckle, N. (2009). Social identity complexity: its correlates and antecedents. *Group Processes & Intergroup Relations*, 12(1), 79–94. <https://doi.org/10.1177/1368430208098778>

Murshed, M. (2011). A Model of Sectarian Violence. In R. Caruso (Ed.), *Ethnic Conflict, Civil War and Cost of Conflict* (pp. 51-68). [https://doi.org/10.1108/S1572-8323\(2011\)0000017007](https://doi.org/10.1108/S1572-8323(2011)0000017007)

Nuttman-Shwartz, O., & Green, O. (2021). Resilience truths: Trauma resilience workers' points of view toward resilience in continuous traumatic situations. *International Journal of Stress Management*, 28(1), 1–10. <https://doi.org/10.1037/str0000223>

Ohlott, P. J., Chrobot-Mason, D., & Dalton, M. A. (2004). Collision courses: When social identity leads to conflict. *Leadership in Action*, 24(3), 8–12. <https://doi.org/10.1002/lia.1068>

Penic, S., Drury, J., & Bady, Z. (2022). Collective resilience. In *The Shadow of Transitional Justice Cross-national Perspectives on the Transformative Potential of Remembrance* (pp. 35–48).

Schmid, K., Hewstone, M., Tausch, N., Cairns, E., & Hughes, J. (2009). Antecedents and consequences of social identity complexity: intergroup contact, distinctiveness threat, and outgroup attitudes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 35(8), 1085–1098. <https://doi.org/10.1177/0146167209337037>

Shapira, S., Cohen, O., & Aharonson-Daniel, L. (2020). The contribution of personal and place-related attributes to the resilience of conflict-affected communities. *Journal of Environmental Psychology*, 72, Article 101520. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2020.101520>

Turner, J. C. et al. (1987). *Rediscovering the Social Group: A Self-Categorization Theory*. Oxford & New York: Blackwell.

References

Biruški, D., Ajduković, D., & Stanić, A. (2014). When the world collapses: changed worldview and social reconstruction in a traumatized community. *European Journal of Psychotraumatology*, 5(1). <https://doi.org/10.3402/ejpt.v5.24098> (in English)

Bozhakivska, M. O. (2023). *Sotsialna identychnist yak osnova formuvannya doviry u protsesi mizhospystynisnykh vzaiemyn* [Social identity as the foundation for building trust in interpersonal relationships]. (Doctoral dissertation), ZUNU, Ternopil. (in Ukrainian)

Bybyk, D., & Savelchuk, I. (2023). *Sotsialna zhurtovanist molodi v Ukraini v umovakh voiennoho stanu* [Social cohesion of youth in Ukraine under martial law]. *Sotsialna robota i osvita* [Social Work and Education], 10(1), 7–16. (in Ukrainian)

Chorna, L. (2020). Mif yak zasib formuvannya kvazinovoi sotsialnoi identychnosti [Myth as a means of forming a quasi-new social identity]. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*, 36–49. [https://doi.org/10.33120/ssj.vi45\(48\).140](https://doi.org/10.33120/ssj.vi45(48).140) (in Ukrainian)

Desentralizatsiia [Decentralization]. (2022, 13 July). *Sotsialna zhurtovanist. Chomu tse vazhlyvo dlia hromady* [Social cohesion: Why it is important for the community]. Retrieved from <https://decentralization.ua/news/15453> (in Ukrainian)

Diamond, G. M., Lipsitz, J. D., & Hoffman, Y. (2013). Nonpathological response to ongoing traumatic stress. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 19, 100–111. <http://dx.doi.org/10.1037/a0032486> (in English)

Dovhan, N. (2024). *Sotsialna zhurtovanist suspilstva: teoriia i praktyka* [Social cohesion in society: Theory and practice]. *Problems of Political Psychology*, 15, 30–49. (in Ukrainian)

Drury, J. (2012). Collective resilience in mass emergencies and disasters: A social identity model. In J. Jetten, C. Haslam, & S. Haslam (Eds.), *The social cure: Identity, health, and well-being* (pp. 195–215). Hove: Psychology Press. (in English)

Drury, J., Cocking, C., & Reicher, S. (2009). The Nature of Collective Resilience: Survivor Reactions to the 2005 London Bombings. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 27, 66–95. (in English)

Goral, A., Feder-Bubis, P., Lahad, M., Galea, S., O'Rourke, N., & Aharonson-Daniel, L. (2021). Development and validation of the Continuous Traumatic Stress Response scale (CTSR) among adults exposed to ongoing security threats. *PLoS ONE*, 16(5), e0251724. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0251724> (in English)

Guidance on Recovery and Resilience Plans in the context of REPowerEU. (2022). Retrieved from <https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/recovery->

[coronavirus/recovery-and-resilience-facility_en](#) (in English)

Hogg, M. A., Abrams, D., & Brewer, M. B. (2017). Social identity: The role of self in group processes and intergroup relations. *Group Processes & Intergroup Relations*, 20(5), 570–581. (in English)

Kochubeinyk, O. M. (2023). Sotsialna zhurtovanist i dovira: perevirka na mitsnist v umovakh viiny [Social cohesion and trust: A test of strength in wartime]. In *Natsionalno-vyzvolnyi format tsinnisnoi transformatsii: Zbirnyk materialiv konferentsii [National-Liberation Format of Value Transformation, Conference Proceedings]* (pp. 67–70). Lviv: Natsionalnyi universytet “Lvivska politekhnika”. (in Ukrainian)

Miller, K., Brewer, M., & Ar buckle, N. (2009). Social identity complexity: its correlates and antecedents. *Group Processes & Intergroup Relations*, 12(1), 79–94. <https://doi.org/10.1177/1368430208098778> (in English)

Mizhnarodnyi fond “Vidrodzhennia” [International Renaissance Foundation]. (2024, 9 September). Sotsialna zhurtovanist – nash imunitet do zahrozy: u Kyievi predstavleno doslidzhennia zhurtovanosti v ukraïnskykh hromadakh [Social cohesion – our immunity to threats: A study on cohesion in Ukrainian communities presented in Kyiv]. Retrieved from <https://www.irf.ua/soczialna-zhurtovanist-nash-imunitet-do-zagrozy-u-kyievi-predstavlyu-doslidzhennya-zhurtovanosti-v-ukraïnskykh-gromadah/> (in Ukrainian)

Murshed, M. (2011). A Model of Sectarian Violence. In R. Caruso (Ed.), *Ethnic Conflict, Civil War and Cost of Conflict* (pp. 51–68). [https://doi.org/10.1108/S1572-8323\(2011\)0000017007](https://doi.org/10.1108/S1572-8323(2011)0000017007) (in English)

Nuttman-Shwartz, O., & Green, O. (2021). Resilience truths: Trauma resilience workers’ points of view toward resilience in continuous traumatic situations. *International Journal of Stress Management*, 28(1), 1–10. <https://doi.org/10.1037/str0000223> (in English)

Ohlott, P. J., Chrobot-Mason, D., & Dalton, M. A. (2004). Collision courses: When social identity leads to conflict. *Leadership in Action*, 24(3), 8–12. <https://doi.org/10.1002/lia.1068> (in English)

Palahniuk, O. (2022). Identychnist yak sutnisne yadro sotsialnoi solidarist [Identity as the core of social solidarity]. *Naukovi perspektyvy [Scientific Perspectives]*, 2(20). (in Ukrainian)

Penic, S., Drury, J., & Bady, Z. (2022). Collective resilience. In *The Shadow of Transitional Justice Cross-national Perspectives on the Transformative Potential of Remembrance* (pp. 35–48). (in English)

Rubchak, M. V. (2021). Sutnist i ty polohiia identychnosti terytorialnoi hromady [Essence and typology of territorial community identity]. *Dniprovskii naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava [Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, and Law]*, (3), 71–77. (in Ukrainian)

Schmid, K., Hewstone, M., Tausch, N., Cairns, E., & Hughes, J. (2009). Antecedents and consequences of social identity complexity: intergroup contact, distinctiveness threat, and outgroup attitudes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 35(8), 1085–1098. <https://doi.org/10.1177/0146167209337037> (in English)

Shapira, S., Cohen, O., & Aharonson-Daniel, L. (2020). The contribution of

personal and place-related attributes to the resilience of conflict-affected communities. *Journal of Environmental Psychology*, 72, Article 101520. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2020.101520> (in English)

Sivers, Z. (2023). Analiz teoretychnykh doslidzhen sotsialnoi zhurtovanosti v zarubizhnykh naukovykh dzherelakh [Analysis of theoretical studies on social cohesion in foreign scientific sources]. *Problems of Political Psychology*, 14(28), 36–61. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol14-Year2023-139> (in Ukrainian)

Sotsialna zhurtovanist v Ukraini: P. 2. Otsiniuvannia horyzontalnykh vidnosyn za dopomohoiu indeksu RESCORE [Social Cohesion in Ukraine: Part 2. Assessing horizontal relations using the RESCORE index] (2024). (in Ukrainian)

Sotsiologichna hrupa “Reitynh” [Sociological Group “Rating”]. (2023, 1 December). Dvadsiat piate zahalnonatsionalne opytuvannia: spryniattia zahroz na zymu 2023-2024 [Twenty-fifth national survey: Perceptions of threats for winter 2023–2024]. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dvadcyat_piyate_zagalnonacionalne_opytuvanny_sprynyvattazagroz_na_zymu_2023-2024.html (in Ukrainian)

Turner, J. C. et al. (1987). *Rediscovering the Social Group: A Self-Categorization Theory*. Oxford & New York: Blackwell. (in English)

Ukrainskyi nezalezhnyi tsentr politychnykh doslidzhen [Ukrainian Independent Center for Political Studies]. (2023). *Stiukist ta zhurtovanist ukrainskoho suspilstva pid chas viiny. Periodychnyi zvit na osnovi monitorynhovykh materialiv z obranykh rehioniv Ukrainy* [Resilience and cohesion of Ukrainian society during the war. Periodic report based on monitoring materials from selected regions of Ukraine]. Is. 5. January – February 2023 roku. Kyiv. Retrieved from https://drive.google.com/file/d/1y3hQPE0VcJfL4PtVuX-djUV_GXEKrdI/view (in Ukrainian)

Vinkov, V. Yu. (2022). Bezpekovi aspekty rozvytku identychnosti v umovakh viiny [Security aspects of identity development during war]. *Problems of Political Psychology*, 12(26), 138–150. (in Ukrainian)

Zhurtovanist: psyholohichni ta sotsiologichni vymiry interpretatsii: mater. fakhovoi diskusii 05.06.2023 r. [Cohesion: Psychological and sociological dimensions of interpretation, Proceedings of a professional discussion on 05.06.2023]. (2023) (Ed.V. M. Dukhnevych). Kyiv: ISPP NAPN Ukrainy. Retrieved from http://psy-lpr.at.ua/Materials/2023/2023-fakhova_diskusija-zhurtovanist.pdf. (in Ukrainian)

Zlyvkov, V. L., & Lukomska, S. O. (2023). Sotsialna ta osobystisna militarna identychnist ukrainsiv v umovakh viiny [Social and personal military identity of Ukrainians during the war]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Seria “Psyholohichni nauky”* [Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological Sciences], (3), 28–34. (in Ukrainian)